

שער רביעי

"וכיצד משמרים

זיכרון..."

<p>שלום, חבר.</p> <p><small>President of the Board Republic of Belarus</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of International Cooperation</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>
<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Minister of Foreign Affairs, Czech Republic</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Minister of Foreign Affairs, Czech Republic</small></p>
<p>שלום, חבר.</p> <p><small>President of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>
<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Minister of Foreign Affairs, Czech Republic</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>
<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>
<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>
<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>
<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>	<p>שלום, חבר.</p> <p><small>Prime Minister of the Czech Republic Czechia, Ministry of Foreign Affairs</small></p>

הנצחת יצחק רבין ליזם הזיכרון החמישי לרצח יצחק רבין

כיצד מעצבת התרבות הישראלית את הזיכרון שלה לגבי רגע טראומתי בזמן?
כיצד זיכרון זה, של הרגע כעבר, מעצב את הרגע הנוכחי?

שאלות אלה הן בעלות תוקף כללי - שהרי התודעה הלאומית נבנית ומתעצבת, במקרים רבים, סביב אירועים טראומטיים: מלחמות, רצח מנהיג, מצור ממושך וכיוצא-באלה.

אלו שאלות שהן בעלות תוקף במיוחד לגבי עם ישראל, המגדיר עצמו כעם בעזרת זיקה היסטורית לתאורי הנצחת העבר ותלותו בזכרון.

ציוני-הדרך של ישראל, העם והמדינה, ניכרים בלוח-השנה: חגים מסורתיים, שליוו את העם היהודי בכל שנות קיומו ואשר תקומת ישראל לא שינתה אותם באורח מובהק; חגים מסורתיים-מחודשים, שהציונות העניקה להם משמעות חדשה כתנועה לאומית (ל"ג בעומר, חנוכה, ט"ו בשבט); וכמובן, ימי-הציון הלאומיים אשר קשורים להקמת המדינה ולקיומה. בצידם של כל אלה, יש ימי האבל והזיכרון: ההיסטוריים, כמו אלה המציינים את חורבן בית-המקדש והתהליכים הקשורים בכך - והחדשים-יותר, לציון זיכרם של הנופלים במערכות ישראל.

כיצד בונים דפוסי זיכרון?

התשובה, המצויה לעיל - זיכרון של חברה, כתוכן המעוצב סביב אירועים היסטוריים בעלי-משמעות - אין בה די לחברה הישראלית. משום שזו מצויה עדיין בתהליכי בנייה והתהוות.

כיצד בחרה החברה הישראלית להנציח את האירועים והאנשים המשמעותיים לה?

כיצד הופך "יום-שנה" ליום המשובץ בלוח-השנה הלאומי?

לוח-השנה הלאומי הא פרי חוקים, הקובעים את המועד וימי-הזיכרון: יום העצמאות; בערב, יום-הזיכרון לחללי צה"ל; יום-הזיכרון לשואה ולגבורה; ובעשרים-וחמש השנים האחרונות - יום ירושלים.

יום-הזיכרון ליצחק רבין נקבע רק בשנה השנייה לרצח. החברה הישראלית היתה בהלם. היא לא הייתה ערוכה, משום בחינה, לתופעה שכזו - ועבר זמן עד אשר המוסדות הרשמיים הממלכתיים הפנימו את המשמעות של מה שאירע ועיגנו את יום זה כמועד לאומי על-פי חוק.

חוק יום-הזיכרון ליצחק רבין, תשנ"ז 1997, קובע: יום זה יצוין ברחבי מדינת ישראל כיום-זיכרון לאומי; הוא יוקדש ללימוד ולדיון בתופעות של אלימות וחוסר-דמוקרטיה, תופעות שעמדו בשורש הרצח ובנסיון ליצירת אווירה של הידברות, סובלנות וחינוך לשלום.

חוק יום הזיכרון ליצחק רבין, התשנ"ז - 1997*

- יום הזיכרון ליצחק רבין 1. (א) י"ב בחשוון, יום הירצחו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, יהיה יום זיכרון ממלכתי; יום זה יצוין במוסדות המדינה, במחנות צה"ל ובבתי הספר.
- (ב) חל י"ב בחשוון ביום ששי או בשבת, יקוים יום הזיכרון ביום חמישי לפניו.
- דגל המדינה 2. הדגלים במוסדות המדינה ובמחנות צה"ל יורדו לחצי התורן.
- טקס הזיכרון 3. ליד קברו של יצחק רבין, בהר הרצל, יתקיים טקס זיכרון.
- מחנות צה"ל 4. במחנות צה"ל תפורסם פקודת יום של ראש המטה הכללי.
- בתי ספר 5. בבתי הספר יצוין יום הזיכרון -
1. בפעולות שבהן יעלו דמותו ופועלו של יצחק רבין;
2. בפעולות שיוקדשו לחשיבות הדמוקרטיה בישראל ולסכנת האלימות לחברה ולמדינה.
- תקנות 6. שר החינוך התרבות והספורט ממונה על ביצוע חוק זה והוא רשאי להתקין תקנות לביצועו.

✓ מה היא משמעות החוק?

✓ כיצד ניתן לשמר את זיכרו של יצחק רבין, האיש ופועלו, ואת זיכרון המעשה (הרצח) שהביא להפסקת חייו?

✓ מהו הדיון הציבורי שראוי לדבר בו ביום הזיכרון ליצחק רבין?

יום-השנה מצוין ב"ב בחשוון; היום הרביעי בחודש נובמבר הוא נטול כל מעמד רשמי. זהו דפוס-הנצחה ממלכתי, המקבע את הזיכרון הלאומי סביב התאריך העברי ולא סביב התאריך הלועזי.

✓ אלו תכנים יש ליצוק ביום-הזיכרון לרצח יצחק רבין, כך שייחרתו ויופנמו בתודעה הלאומית - וייהפכו ליום-זיכרון ממלכתי, בעל תוכן וערך ממשי לחברה הישראלית על כל גווניה ומרכיביה?

63 שאלות אלה הן מוקד הפעילויות המוצעות לפניכם. המטרה היא לעורר דיון בציבורים שונים, וכן במוסדות ובגופים - ובכך לצקת תוכן משמעותי ליום-הזיכרון.

"זאין עומדים בטקס זיכרון?"

מטרות

1. הבנת חשיבות ההנצחה ומטרותיה
2. בניית טקס-הנצחה לזכרו של יצחק רבין

מהלך

- חלק א' במליאה: זיכרו של יצחק רבין
חלק ב' בקבוצות: ניתוח שירו של יהודה עמיחי
חלק ג' במליאה: דיון בסוגיות עקרוניות

חלק א'

- המשתתפים (בהדרכת המנחה) יבדקו את השאלות:
✓ מה הם זוכרים, או מה הם הפרטים שידועים להם, על רצח יצחק רבין?
✓ מה זכור להם מטקסי-זיכרון, שבהם השתתפו, לזכר האיש?

חלק ב'

1. המשתתפים יקבלו את שירו של יהודה עמיחי.
2. כל הקבוצות ידונו בשאלות הבאות:
✓ מה היא תגובתכם, מה הן תחושותיכם, למקרא השיר?
✓ עמיחי: "ומה השעה הטובה לזכור?" האם יש פרק-זמן אחד, שבו "טוב" לזכור?

חלק ג'

- המנחה יעורר בכיתה דיון בדבר הקשר בין יום-זיכרון אישי לבין זיכרון קולקטיבי (ניתן להיעזר בטקסט, לעיל, "ליום-הזיכרון החמישי לרצח יצחק רבין ז"ל").
שאלות:
✓ מה חשיבותו של טקס יום-זיכרון קבוע בלוח-השנה?
✓ מהן הצעותיכם למרכיבים המרכזיים לטקס יום-הזיכרון ליצחק רבין ז"ל?

נספח

- ואיך עומדים בטקס זיכרון? זקופים או כפופים
מתוחים כאהל או ברשול של אבל,
ראש משפל כאשמים או ראש מורם בהפגנה נגד המות,
עינים פעורות וקפואות כעיני המתים
או עינים עצומות, לראות כוכבים בפנים,
ומה השעה הטובה לזכור? בצהרי היום
כשהצל חבוי מתחת רגלינו, או בין הערבים
כשהצל מתארך כגעגועים
שאינן להם ראשית ולא תכלית, כמו אלהים?

"...על-שם יצחק רבין."

מבוא

ההלם והזעזוע, שעורר רצח ראש-הממשלה יצחק רבין, הביא לפעולות ספונטאניות של הנצחה בכל רחבי הארץ. מוסדות ממלכתיים ורשויות מקומיות וגופים ציבוריים בחרו להנציח את שמו של יצחק רבין באתרים מרכזיים ביישוב ובקהילה. שמו של יצחק רבין מתנוסס על בתי-ספר, שכונות, דרכים, יערות, גנים, מבני-ציבור.

ניתן אולי לערוך השוואה היסטורית: שלושה אישים - הרצל, רוטשילד, בן-גוריון - מונצחים בכך ששםם נקרא על אתרי הציבור (רחוב, כיכר או שדרה) במרבית עריה ויישוביה של מדינת ישראל. חמש שנים לאחר הרצח, אנו מעלים לעיון מחודש בפני המשתתפים את המחוות הספונטאניות של ההנצחה.

מטרות

1. לברר עם המשתתפים את תחושותיהם לגבי ציוני ההנצחה ליצחק רבין ברחבי הארץ.
2. להעלות את הדילמות הכרוכות בהנצחת אישיות ממלכתית.

חלק א'

המנחה ישאל את המשתתפים, איזה אתר הם מכירים הקרוי לזכר יצחק רבין - ומה הם יודעים על האתר, ו/או על תהליך קריאת השם.

חלק ב'

1. המשתתפים יתחלקו לקבוצות; כל קבוצה תקבל את הצילומים, המתעדים מקומות שונים ברחבי הארץ הקרויים על-שם יצחק רבין ז"ל (ראו נספח).
2. המשתתפים יתבקשו לזהות את המקומות. לאחר שלב הזיהוי על-ידי התלמידים, המנחה יתן להם את רשימת המקומות המדויקת.
3. המשתתפים ידונו בקבוצות: מה תחושותיהם לגבי רשימת האתרים?
4. המנחה יציג בפני המשתתפים את ההנצחה המסיבית כביטוי להלם ולזעזוע שעבר על העם והחברה הישראלית מייד לאחר הרצח ואת המשמעות של הזמן שחולף.

חלק ג'

- המנחה יציג בפני התלמידים את התופעה: שינוי שמם של אתרים, שנקראו על-שם דמויות מרכזיות - והנצחה לשמו של רבין. התלמידים יתבקשו לענות:
- ✓ מה דעתם על ביטול השם של בית-חולים בילינסון, והחלפתו בשם מרכז רפואי על-שם רבין - ועל ביטול שמה של תחנת-הכוח על שם דוד שיפמן, והחלפתו בשם "אורות רבין"?
 - ✓ מה מידת המחויבות, אשר אתרים על-שם רבין אמורים לגלות כלפי שמם - ומה הם התכנים והמשמעויות של מחויבות זו? (שאלות נספחות: האם מספיק ידע על הדמות המונצחת? האם להנצחה יש משמעות לאורך כל ימי השנה, או רק ביום-הזיכרון?)

נספחים:

צילומים של נעה שטרייכמן

מתוך קטלוג התערוכה: מפה מרחב של זיכרון והנצחה

3

2

1

5

4

8

7

6

11

10

9

14

13

12

17

16

15

רשימת שמות האתרים המופיעים בצילומים

1. קריית יצחק רבין, חולון
2. כיכר יצחק רבין, קריית מלאכי
3. בית חינוך תיכון חדש ע"ש יצחק רבין
4. נאות יצחק רבין, מזכרת בתיה
5. רמת רבין, כרמיאל
6. פארק רבין, רחובות
7. כיכר יצחק רבין, תל-אביב
8. "שלום חבר", קריית עקרון
9. מרכז רפואי ע"ש רבין, פתח-תקווה
10. גן יצחק רבין, בת-ים
11. גן רבין, קריית הסביונים
12. מערך הטראומה ע"ש יצחק רבין, בי"ח איכילוב
13. תחנת הכוח "אורות רבין", חדרה
14. דרך יצחק רבין, נס ציונה - בית עובד
15. קריית החינוך ע"ש יצחק רבין, רעננה
16. קשב, קריית שירות בל"ל ע"ש יצחק רבין, רמלה
17. דרך יצחק רבין, נס ציונה - בית עובד

"הלכתי לחפש את היזנה..."

מבוא

אחר-כך קמלו הזרים ונבלו הנרות. גשמים שירדו מחו אט-אט, לא בנקל, את שכבת החלב הקרוש מעל האספלט. פה ושם ראית כתובת על-גבי קרטון שנאחז כמו משמר-עורפי לזעם לככי ולחרטה...

** חיים גורי "את אשר אהבת את יצחק", ידיעות אחרונות 1995, עמ' 49.

חמש שנים עברו; מקום הרצח בכיכר כבר מגודר, מעוצב, מסומן בשלטי הנחייה והסבר. "כיכר העיר" הינו מונח שמשמעויותיו מרובות בתודעה הציבורית של כל עם. המונח מסמל את הפרהסיה, את הזירה הציבורית - בה מתנהלים שיח משותף או ויכוח פוליטי, ובה מתגבשים קווים בזהותו הקולקטיבית של עם.

כיכר-העירייה בתל-אביב ממלאת את כל התפקידים, המיוחסים ל"כיכר העיר" המטאפורית: בה נערכות עצרות המונים, הפגנות ואסיפות ערב בחירות; בה מתקיימים מידי שנה אירועי תרבות המבטאים את ההווה הישראלית (כמו שבוע הספר, שבוע השריון או יריד שבעת המינים); אל הכריכה שבמרכזה קופצים המוני חוגגים כאשר ישראל מנצחת בגביע אירופה בכדורסל או זוכה באירוויזיון. הכיכר ראתה את החברה הישראלית בשעותיה היפות, כאשר תחושת האחוה והשותפות הייתה בשיאה - אך גם בשעות קשות, של יריבות ומחלוקת. בכיכר זו, לאחר עצרת-המונים שקראה "לא לאלימות" ו"כן לתהליך השלום" - נרצח יצחק רבין ז"ל.

עוד במהלך ימי השבעה על הרצח, שונה שמה של הכיכר; במקום "כיכר מלכי ישראל" - "כיכר יצחק רבין", לזכרו של ראש-הממשלת ישראל שנרצח בלב מדינת ישראל בידי ישראלי. לא רק השם והאנדרטה מזהים את הכיכר עם הרצח; גם תהליך האבל, וימי הזיכרון וההנצחה המתקיימים בה. היא הפכה למוקד עלייה-לרגל לרבים מתושבי המדינה על שדרותיה - וכן לתיירים וראשי מדינות; כמוה כקברו של יצחק רבין, בחלקת גדולי האומה אשר בהר-הרצל בירושלים. הצילומים שלפניכם צולמו במהלך חמש השנים, אשר חלפו מאז הרצח; הם מהווים עדות לגלגולים שעברה האנדרטה, לביטויי הרגש שגרשמו, למחוות האבל שהתרחשו סביבה - לאנשים, ולחפצים שהותירו. מעט מתוך עשרות צילומים אלה מכונסים בחוברת, היוצאת-לאור לקראת יום-השנה החמישי לרצח (סתיו שנת 2000); גם חוברת זו היא ביטוי למודעות, ההולכת וגוברת, לזמן שעובר ולשינויים החלים בזיכרון כמו גם בחברה הישראלית.

הצילומים שבחוברת, שנעשו במצלמת-חובבים, הם פרי עבודתה של רוחה שבא, אזרחית העיר תל-אביב המתגוררת בקרבת הכיכר. כמו אלפים אחרים, היא הגיעה אליה בתכיפות רבה לאחר הרצח. ביטויי האבל וההנצחה, שהכיכר היתה להם בימה מייד עם היוודע דבר מותו של יצחק רבין, תועדו במצלמתה; תזכורת לזמן שהיה לפני שהגופים הממלכתיים והעירוניים החלו למסד את ההנצחה - יד למה שהיתה הכיכר בטרם שונן פניה.

כיום יש שם אנדרטת-אבן. קודם-לכן, היו שם מעין לוחות-הברית, ושעליהן רשום דיבר אחד: לא תרצח; קודם, הוצבה שם חבית ירויה (שהובאה מאתר אימוני-ירי מלטרון) ועליה היונה. רוחה החלה לצלם כשהלכה "לחפש את היונה" - ומאז היא מצלמת בכיכר ובמקום הרצח, שהם ממסלולי שגרת-יומה.

בחוברת, יש שני סוגי התייחסות לצילומי הכיכר והאנדרטה: התייחסות להיבט האמנותי-יצירתי שניתן לעסוק בו, והתייחסות לזיכרון הציבורי ההולך ונבנה בהקשרים שונים.

הצילומים המלווים את החוברת נמסרו למרכז רבין - לשימוש בלעדי לחוברת זו - ע"י רוחה שבא, צלמת, ציירת ואשת חינוך. רוחה תעדה במשך ארבע וחצי שנים את האנדרטה וסביבתה; בידיה נמצא האוסף האותנטי של ציורי-הקיר הספונטאניים (הגראפיטי) שנמחק מן האנדרטה.

הפעלה מס' 1: הלכתי לחפש את היונה

מטרות

- לאפשר למשתתפים להביע תחושות הקשורות בזיכרו של רצח יצחק רבין ובאבל עליו.
- לשחזר תחושות מן הימים שלאחר הרצח.
- לעמת בין התחושות שלאחר הרצח לתחושות הנחוות כיום.
- לבחון בדרך יצירתית את יחסם של המשתתפים להנצחה ולזיכרון.

מהלך הפעילות

המורה מפזר תמונות בחדר.

- כל משתתף/ת בוחר/ת תמונה אחת או שתיים מתוך מערך הצילומים המוצג בפניו. (ערכת צילומים מצורפת בנספחים)
- המשתתפים מתחלקים לקבוצות, על-פי התמונות שבחרו. בכל קבוצה תהיה תמונה אחת או שתיים, לפי בחירת כל משתתפי הקבוצה.
- כל משתתף מסביר מדוע בחר בתמונה, מה התמונה מסמלת עבורו.
- המשתתפים נותנים כותרת/שם לתמונות.
- המשתתפים יוצרים, בקבוצות, יצירה על-פי הצילומים: בטכניקות גראפיות (ציור, פיסול, הדבקה, וכד') או במלים. היצירה תבטא את תחושותיהם נוכח הצילום.

אפשרות נוספת לעבודה בקבוצות (או ביחידות) - על-פי ההנחיות הבאות:

- ✓ מדוע בחרה הצלמת לצלם תמונה זו?
- ✓ מה התכוונה להביע/לסמל?
- ✓ האם הם "מתחברים" לצילום?
- ✓ מה התמונה מזכירה? אלו תחושות היא מעוררת?
- ✓ מה, מן המתואר בצילום, מעורר עניין? מה "מדבר" אל הצופה?
- ✓ כיצד אפשר להעביר זאת הלאה, באופן לא-מילולי? (הצעות קונקרטיות)
- ✓ כיצד אפשר להעביר זאת הלאה, באופן מילולי? (הצעות קונקרטיות)

דיון, לאחר סיום הפעילות היצירתית

שאלות לדוגמא:

- ✓ מה אתם יודעים על רצח יצחק רבין? מה אתם זוכרים?
- ✓ האם הצילומים הזכירו לכם דברים ששכחתם?
- ✓ האם הצילום הקפיא רגע?
- ✓ האם התחושות קופאות בעקבות זה, ומשתמרות? באיזה אופן?
- ✓ האם הצילום מסייע בשימור הזיכרון? כיצד?
- ✓ האם התמונה, שצולמה לפני שנים אחדות, רלוונטית גם כיום? מדוע?

אחרי העבודה בקבוצות והדיון במליאה, אפשר להמשיך בעבודה היצירתית (אישית או בקבוצות, ניתן לשתף את מורי האומנות בהכנת הפעילות המוצעת. בבתי-ספר רבים, מורים קיימו פעילות יצירתית (בדרך-כלל: ציור, עיצוב כרזות בנושא הקשור ברצח, עיצוב פינת הזיכרון) ימים אחדים לפני הטקס, ונעזרו בחומרים שהפיקו התלמידים.

מטרות

- לעמוד על ההבדלים שבין הנצחה ספונטאנית לבין הנצחה ממוסדת.
- לבחון את המשמעויות השונות של כל סגנון הנצחה.
- לבחון עם המשתתפים את תחושותיהם כלפי סוגי הנצחה שונים.

מהלך

המנחה יציג בפני הכיתה (או בקבוצות) את תמונות מס' 7 ו-8 (בשתיהן נראית פינת "גן העיר" מול מקום הרצח בתקופות זמן שונות: 1996, 1999).

תמונה מס' 7: הפינה בקצה כיכר העיר, כיכר יצחק רבין ז"ל, כחודשיים לאחר הרצח, ינואר 1996

תמונה 8: אותה פינה, לקראת יום-הזיכרון הרביעי לרצח יצחק רבין; הרחבה ליד מקום הרצח, כפי שעיצב אותה דוד טרטקובר: על הקירות והעמודים ברחבה נשמרו חלק מכתובות הזיכרון (גראפיטי); חלק מהקירות סויד לבן, כך שניתן לכתוב תגובות ורחשי-לב ואמירות - ומדי שבוע מחדשים את הסויד, כדי לתת בימה לתגובות חדשות.

בקבוצות

התלמידים ישוו בין התמונות; הם יבחנו, אלו תחושות מעוררת כל אחת מהן - ויסבירו את פשר השינוי שחל בין שנת 1996 לבין שנת 1999, בזירת הרצח. אפשר למיין את התמונות, לפי ההבחנה בין תמונות המשקפות הנצחה ספונטאנית לבין תמונות המעידות על הנצחה ממוסדת (יש לשים-לב לתמונות שמעורבים בהן שני סגנונות ההנצחה, ויש לזכור כי הסוג השני מיוצג פחות מן הראשון); זה יפתח אפשרות לסקירה, ולדיון, בדבר ההבדל בין הנצחה ספונטאנית - אישית וקולקטיבית - לבין הנצחה ממוסדת.

⁶⁶ למנחה: הרחבה במושגים "הנצחה ספונטאנית" ו"הנצחה ממוסדת" - ראה בנספח מס' 1

- ניתן להציג בפני התלמידים דילמות של הנצחה; בעקבות דיון (רצוי בקבוצות קטנות), יכריעו:
- עיריית תל-אביב התלבטה, כיצד לטפל בכתובות-הקיר שגדשו את איזור הרצח: האם להשאיר את הכתובות, ולאפשר לעוברים-ושבים להמשיך ולבטא את השקפתם על-גבי הקירות באתר - או לשוות למקום צביון רשמי ומכובד, למחוק את הכתובות ולעצב אתר-זיכרון פורמאלי יותר? בחנו את היתרונות והחסרונות שבכל עמדה, והחליטו כיצד לנהוג.
 - חלק מהקירות והעמודים שברחבה סוידו לבן, וניתן לכתוב עליהם תגובות ורחשי-לב. מדי שבוע מסוידים עמודים אלה, והכתובות נמחקות. מה הייתם מעוניינים לכתוב על הקיר? מה דעתכם על הארעיות שבדבר? הכיתוב על האנדרטה עורר ויכוח, וסערה ציבורית [הנוסח, ותזכורת לסיבות הסערה - ראה נספח 2]. מה הייתם בוחרים לכתוב על האנדרטה? מה הוא בעיניכם המסר, שהכיתוב על האנדרטה צריך להעביר?

האנדרטה ברחוב מהווה יד לזיכרון בתוך המולת החיים:

האור האדום שברמזור ברחוב אבן-גבירול, מתחת לבניין-העירייה, דולק 66 שניות. מי שעומד שם במכוניתו ומפנה מבטו ימינה, רואה את המצבה שהוקמה לזכר יצחק רבין במקום שבו נורה. 66 שניות - קצת יותר מדקה - זה זמן הזיכרון, אם הפנית את מבטך. אחר-כך, הרמזור מתחלף לירוק - וממשיכים לנסוע.

- ✓ האם העוברים ושבים (ברגל ובמכונית) עוצרים לרגע קט? ליותר מזה? האם המבט, הנחפז על-פני האנדרטה, הולך ומתקחה ככל שעובר הזמן? האם בכך, ניתן לזכור את שראוי לזכור - ולשכוח את שראוי לשכוח?
- ✓ מאז הרצח מתכנסת חבורת אנשים סביב האנדרטה, מדי שבוע ביום שישי בצהריים. הם יושבים במעגל, שרים (בליווי אקורדיוניסט) ומדברים במשך שעות אחדות. על האנדרטה הם מניחים זר-פרחים, המהווה תרומה שבועית מאת בעליה של חנות-פרחים המצויה בקרבת הכיכר. מה דעתכם על הנוהג הזה? מאיזה צורך הוא נובע? האם זהו דפוס של הנצחה ספונטאנית, שהתמסד?

לתלמידים באזור תל-אביב, או לתלמידי בתי-ספר שבאים לכיכר - כדאי לקיים את הפעילות בכיכר או בסביבותיה. אפשר לשלב במהלך הפעילות ריאיונות עם עוברים-ושבים: התלמידים (בחוליות קטנות) ישאלו את ה"איש ברחוב", החולף בסמוך למקום הרצח, מה הוא מרגיש, האם האנדרטה הפכה עבורו לפינה סתמית שחולפים על פניה, או אולי המקום הוא משמעותי עבורו, כיצד היה הוא בוחר להנציח את זכרו של יצחק רבין, וכיצד היה מעצב את זירת ההנצחה.

לסיום ניתן לצטט מדבריו של יהודה עמיחי*:

בארץ הזאת שלנו אנו טובלים בים של סמלים. אין מקום שבו לא קרו דברים, טובים ורעים, בעבר הרחוק ובעבר הקרוב. כל מקום הוא רב שכבתי בזיכרונות. עכשיו גם תל אביב, העיר הצעירה שלנו שכולה פרי הציונות הרעננה והטובה, עכשיו גם תל אביב מצטרפת לתולדות העם היהודי מאז ומתמיד להיות מקום עליה לרגל ולזיכרונות ששורשיהם מגיעים עד ימי קדם. אנו טובעים בסמליות: הכיכר שנקראה כיכר מלכי ישראל נקראת מעתה כיכר יצחק רבין. דומה שאין ראוי כמוהו לבא במקום מלכי ישראל, כאילו כל מלכי ישראל התאחדו ובאו לבחור את האיש הזה במקומם. כמו הטובים שבהם גם יצחק רבין היה איש מלחמה ואיש שלום.

* יהודה עמיחי, מתוך את אשר אהבת את יצחק, ידיעות אחרונות, 1995, עמ' 44

מאפייני ההנצחה הספונטאנית - שהופיעו כבר בשנים קודמות, בעקבות פיגועי טרור במוקדים אזרחיים - הופיעו גם בהנצחה הספונטאנית לזכר יצחק רבין. נרות-נשמה במקום-האירוע; סיזור הנרות (בצורת מגן-דוד, באותיות המילה שלום או שמו של רבין); הנחת תמונותיו חרי-פרחים; טקסטים שכתבו אלפי אזרחים, כגראפיטי או על-גבי דפי נייר שהוצמדו לקירות ולעמודים באזור הרחבה שבה נרצח. ההנצחה זו, כשמה כן היא: מורכבת ממחוות ספונטאניות של העוברים במקום הרצח ברחוב, בכל זמן, ויכולים לבטא את הכאב "כאן ועכשיו".

ההנצחה הממוסדת היא פרי פעולה של המדינה, המפקיעה את האירוע מההקשר האישי ומנכסת אותו לזיכרון הלאומי. לצורך זה נעשה שימוש בסמלים ומסרים וערכים, שהתרבות הרשמית (מימסדית) משתמשת בהם ומבקשת להנחילם. ההנצחה הממוסדת משתמשת בטקסים מובנים, בעלי אופי קבוע ובלתי-משתנה המעוגן בדפוסי פולחן לאומי או דתי. קביעת יום-השנה לרצח יצחק רבין כיום-זיכרון ממלכתי על-פי חוק הוא ביטוי של הנצחה ממוסדת. הוא בא כתוצאה של הנצחה ספונטאנית, שנעשתה בשנה הראשונה לרצח - והיווה תוצאה של לחץ ציבורי רחב-ממדים, שעוגן בחוק. יום-הזיכרון הממלכתי הרשמי חל בכל שנה ב"ב בחשוון; כלומר, לפי התאריך העברי - ולא בריביעי בנובמבר. זהו ביטוי לערכים שהמדינה מבקשת לטפח: שימוש ממלכתי בתאריכים עבריים.

מקום הירצחו של יצחק רבין בכיכר מלכי ישראל בתל-אביב הפך לאתר עלייה-לרגל כבר עם היוודע דבר הרצח. במקום נערמו נרות-זיכרון, זרי-פרחים והקירות כוסו בביטויים של אבל וצער. חבית מחוררת הובאה אל המקום, מאתר אימוני-הירי של חיל-השריון בלטרון - והיה מי שהציב עליה יונה לבנה. בחודשים הראשונים, היו אזרחים סובבים ומשתהים במקום בכל שעות היום והלילה. במהלך אותו חורף ניזוקה החבית, עקב הגשמים ופגעי מזג-האוויר; הוחלט על חלופה רשמית.

נספחים:

מס' 1

האנדרטה

יד-הזיכרון ליצחק רבין - שש-עשרה אבני-בזלת, השקועות בקרקע במקום שבו נרצח יצחק רבין - היא פרי תכנונה של הפסלת יעל בן-ארצי; החנוכה הרשמית התקיימה ביום-השנה הראשון לרצח. המימון ניתן מאת מיליונר בשם יוסף בוכמן, החי בגרמניה; התגובה הציבורית לשיטת מימון זו הייתה קשה - ועיריית תל-אביב החליטה שהיא תממן את עלות הקמת האנדרטה והצבתה. על האנדרטה חקוקה, כיום, כתובת קצרה:

כאן במקום הזה
נרצח במוצאי-שבת
י"א בחשוון תשנ"ו - 4 בנובמבר 1995
ראש-ממשלת ישראל ושר-הביטחון
יצחק רבין.
השלום - צוואתו.

במקור נכתב: השלום - יקום דמו. לאחר שהדברים נכתבו באבן, שונה הנוסח - לפי רצונה של אלמנת ראש-הממשלה, הגב' לאה רבין.

מס' 2

רחבת-האנדרטה

ביום-השנה הרביעי לרצח יצחק רבין (ב-1999) נחנכה רחבת-האנדרטה בכיכר רבין, לאחר שעוצבה מחדש ע"י האמן דוד טרטקובר. על העמוד השחור, מעל האנדרטה, נכתב כי ראש-הממשלה יצחק רבין נרצח בידי יהודי חובש-כיפה.

הכתובת הזו עוררה סערה בקרב יהודים חובשי-כיפה. הם ראו עצמם, על-פי משפט זה, כמשויכים לאותו מחנה שאליה השתייך הרוצח. לאחר דיון ציבורי סוער, הוחלט להוריד את הכתובת; על העמוד מצוינת כיום העובדה כי במקום הזה נרצח יצחק רבין, במאבק על השלום, ב-4 בנובמבר 1995.

הרחבה סביב סידה לבן, וכל כתובות-הקיר נמחקו ממנה - למעט כמה פריטים הנשמרים מאחורי זכוכית: שלושה לוחות של צילומי הגראפיטי המקוריים, הפתק עם "שיר לשלום" המוכתם בדמו של יצחק רבין, וצילומי הנרות שהודלקו במקום לאחר הרצח. על קירות נוספים מצוינות (בשלוש שפות: עברית, ערבית ואנגלית) תחנות בחייו של יצחק רבין ז"ל. על הרצפה טבועים ציוני מקומותיהם של מי שהיו בזירת הרצח. שאר קירות הרחבה מסוידים לבן, מדי שבוע, וניתן לכתוב ולצייר עליהם. גם לגבי הרחבה התנהל ויכוח ציבורי, בין מי שהתנגדו למחיקת ביטויי האבל הספונטאניים ובין מי שרצו לשמרם באופן ממוסד.

רוחה שבא, הצלמת שצילמה את הצילומים המופיעים בחוברת זו, אומרת כי אין מנוח לאנדרטה. השיח הציבורי - המתקיים ללא הפוגה סביב האנדרטה לזכר יצחק רבין - מעיד על עוצמת הרגשות שהאנדרטה מעוררת, גם כשהזמן חולף.

ביבליוגרפיה:

1. בתיה דונר (עורכת), מפה של זיכרון, מרחב ההנצחה לזכרו של יצחק רבין, קטלוג תערוכה במחיאון ארץ-ישראל, תל-אביב, כסלו תשנ"ז, דצמבר 1996.
2. זיסי סתווי, עליזה ציגלר (עורכים), את אשר אהבת את יצחק, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1995.
3. יהודה עמיחי, פתוח סגור פתוח, הוצאת שוקן, תל-אביב, 1998.